

Vrouwelijk en mannelijk in de etnische kunst

De gelijktijdige voorstelling van een vrouw en een man, of de vermenging van vrouwelijke en mannelijke elementen in één object, komt vaak voor in de etnische kunst.

Aangezien vele etnische voorwerpen een rol spelen in rites gelieerd aan seksualiteit, vruchtbaarheid en voortplanting, is dit niet verwonderlijk.

Deze vergoddelijkte voorouderfiguur, afkomstig uit New Ireland, Papoea-Nieuw Guinea, straalt zowel mannelijke potentie als vrouwelijke vruchtbaarheid uit.

Het beeld werd bij dodenrites ten toongesteld.

Tropen Museum Amsterdam (T-2366-1).

Vrouw-man dualiteit of complementariteit treft men in praktisch alle etnische culturen aan, maar soms veel frequenter en met meer variatie. De verschillen tussen het lichaam van de vrouw en de specifieke mannelijke kenmerken leiden vaak tot merkwaardige voorstellingen, die ik in dit artikel zal bespreken aan de hand van niet eerder gepubliceerde voorbeelden.

De iconografie van een gelijktijdige voorstelling van vrouwelijke en mannelijke elementen of symboliek is heel uitgebreid. Ik zal mij hier beperken tot enkele representatieve voorbeelden.

Aangezien het rolpatroon en de eigenheid van man en vrouw binnen etnische culturen duidelijk bepaald is, weerspiegelen de voorstellingen van de vrouw en de man vaak de specifieke taak en positie van de vrouw, respectievelijk de man, binnen de sociale structuur van een volk.

De man-vrouw voorstelling kan gecombineerd gebruikt worden in individuele beelden uit één stuk, maar soms ook als afzonderlijke maar complementaire voorstellingen. Deze duale symboliek komt vaak voor in rituele objecten, maar kan ook aangetroffen worden in gewone gebruiksvoorwerpen.

Verschillende driedimensionale vormen van de combinatie vrouw-man kunnen onderscheiden worden:

- **Verenigd in één object uit één materieel stuk.**
- **Verbonden in één object met twee afzonderlijke te onderscheiden elementen.**
- **Als een duo met vergelijkbare stijl en identiteit.**
- **Objecten die gebruikt worden in een transgender imitatie of in een vrouw-man/man-vrouw rollenspel.**

Deze verschillende vormen zijn vaak

1. Een traanvormige ceremoniële Yoni-Lingam schaal gebruikt voor het plengen van heilig water. (India)

een aanduiding van een verschillende symboliek en kennen meestal een specifiek gebruik.

Verenigd in één object uit één materieel stuk

Voorbeelden waarbij het vrouwelijk en het mannelijk element materieel verenigd zijn in één object vinden we in verschillende tijden, landen en werelddelen.

India

In India worden de ceremoniële Yoni-Lingam schalen gebruikt voor het plengen van heilig water (afb. 1). Deze traanvormige koperen schalen vertegenwoordigen de vrouwelijke vorm (de Yoni), maar bij sommige is er centraal een uitstulping die het mannelijk element voorstelt (de Lingam). De Yoni (vulva) is het symbool van de Hindoe godin Shakti en de Lingam (fallus) vertegenwoordigt de god Shiva. Hun verbinding in één object staat voor het eeuwige

2. Ritueel object uit girafbot met een mannelijk en een vrouwelijk uiteinde. (Lega, DRC)

3. Rituele lepel met fallisch uiteinde gebruikt bij initiatieriten. (Songye, Congo-Kinshasa)

proces van schepping en herschepping. Beide elementen worden ook afzonderlijk voorgesteld en met de Yoni wordt dan heilig water geplengd over de Shiva Lingam tijdens een Puya (gebedsdienst). De materiële onscheidbaarheid van beide elementen in één object versterkt uiteraard de boodschap en verleent een extra spiritueel, maar ook sensueel cachet van het object.

Afrika

In Afrika zijn talrijke voorbeelden te vinden van vrouw-man voorstellingen, gesneden uit één stuk. Een voorbeeld hiervan is een ritueel object gebruikt binnen de Bwami bij de Lega uit het Oosten van de Democratische Republiek Congo (afb. 2).

De Lega leven traditioneel in kleine dorpjes zonder centraal gezag, maar binnen een gemeenschap is er een chef die zijn positie krijgt via mannelijke erfopvolging. Hij controleert het sociale en politieke leven samen met een groep

geïnitieerden (de Bwami). Een geïnitieerde klimt op de hiërarchische ladder via een complex systeem van rituelen. Een dergelijk biseksueel object als weergegeven in afb. 2 speelde een belangrijke rol in deze rituelen en accentueert de rol van man en vrouw bij de organisatie van de gemeenschap.

Ook bij de Songye uit het West-centrale deel van de Democratische Republiek Congo wordt de duale man-vrouw symboliek gebruikt bij initiatierites. Het verplicht nuttigen van magische substanties is hierbij een essentieel onderdeel en hiervoor wordt een rituele ivoren lepel gebruikt (afb. 3). In dit voorwerp staat de holle lepel, verwijzend naar de moederschoot, symbool voor de vrouwelijke capaciteiten en het mannelijke uiteinde voegt de kracht toe die verkregen wordt na het innemen van de rituele drank.

De vrouw-man combinatie is echter niet steeds ritueel of symbolisch zwaar beladen. Bij de Dinka uit Soedan krijgen

4. Houten pop met fallische vorm en vrouwelijke kenmerken. (Dinka, Zuid-Soedan)

5. Terracotta figuur met fallisch hoofd en aanduiding van schaamlippen. (Calima, Colombia)

6. Erotische houten sculptuur. (Recuay, Peru)

kinderen een houten pop die duidelijke vrouwelijke kenmerken vertoont, maar waarbij het hoofd dusdanig gesculpteerd wordt dat de globale vorm evident mannelijk is (afb. 4). Hiermede wordt reeds van jongs af aan een soort rollenspel geïntroduceerd als voorbereiding op het echte leven als vrouw of als man.

Zuid-Amerika

Ook in Zuid-Amerika zijn verschillende voorbeelden te vinden waarbij vrouwelijke en mannelijke elementen verenigd worden om eenheid in verscheidenheid te illustreren en te gebruiken bij het verkrijgen van gunsten al dan niet in verband met seksualiteit en vruchtbaarheid. Een voorbeeld hiervan is de terracotta figuur van de Calima uit Colombia (afb. 5), die wellicht als tempelfiguur gebruikt werd. In dit object is de fallische mannelijke vorm gecombineerd met een discrete maar duidelijk aanwezige vulva als vrouwelijk accent.

Uit Peru zijn talrijke erotische voorstellingen bekend, zowel in aardewerk als in hout, die een vrouw en een man voorstellen in intieme posities (afb. 6). Een gamma van verschillende houdingen is hierbij vertegenwoordigd. Merkwaardig is dat meestal het accent ligt op verbondenheid, alhoewel soms de dominantie van de man benadrukt wordt (afb. 7).

Japan

In Japan wordt de vrouw-man combinatie in één object vaak aangetroffen bij de erotische *netsuke*. Een *netsuke* is een met de hand gesneden gordelknoop. Omdat een traditionele kimono geen zakken had, moest een man zijn *inro* (een doosje uit verschillende in elkaar passende vakjes) aan een touw (*bimo*) hangen dat achter de riem (*obi*) doorgehaald en aan de bovenkant aan een *netsuke* vastgemaakt werd. Deze *netsuke* waren vaak in aantrekkelijke vormen en figuren gesneden en de *netsuke*, *inro* en *ojime* moesten altijd perfect op elkaar zijn afgestemd,

7. Terracotta vaas met erotische voorstelling waarbij, in dit geval, de dominante positie van de man wordt benadrukt. (Mochica, Peru)

8. Een drie-eenheid van netsuke, ojime en intro met expliciet erotische voorstellingen. (Japan)

9. Ojime met fallische vorm en een vulva op de schacht (detail afb. 8). (Japan)

Voorwerpen uit de prehistorie

De vereniging van mannelijke en vrouwelijke symboliek wordt reeds toegepast sedert de prehistorie. Vaak wordt gebruik gemaakt van natuurlijke vormen die enigszins bijgewerkt worden om de vrouwelijke en mannelijke karakteristieken te accentueren. Als typisch voorbeeld wordt hierboven een afgebroken stalagmiet afgebeeld, die aan de linkerkant geaccentueerd is tot een vulva, terwijl het andere uiteinde aangeslepen is tot een gedeeltelijk door

voorhuid bedekte eikel. De betekenis van dergelijke voorwerpen blijft onduidelijk, maar het feit dat ze meestal gevonden worden op rituele plaatsen, duidt wellicht aan dat ze te maken hadden met de respectievelijke rol van vrouw en man bij de voortplanting. Ook uit de IJzertijd zijn enkele heel fraaie voorbeelden van de gecombineerde vrouw-man voorstelling bewaard. Het rechts afgebeelde voorbeeld is heel merkwaardig aangezien het een figuur voor-

stelt met manifeste vrouwelijke seksuele kenmerken, maar met een hoofd in de vorm van een glans (eikel) van de penis als mannelijke bekroning.

10. Beschilderde houten vulva/fallus set (Nepal)

11. Koperen vulva/fallus combinatie (Bhutan)

12. Houten vulva en fallus sculptuur (Lega, DRC)
13. Houten vulva/fallus met mensenhaar (Timor)

want ze vormden een drie-eenheid. De netsuke moest goed in een gesloten hand passen en er moesten koordgaten (*himo toshu*) in zitten voor de himo. Erotische onderwerpen leenden zich bij uitstek voor de meer luxueuze netsuke, die vaak uit ivoor vervaardigd werden. De soms expliciet erotische netsuke (afb. 8 pag. 21) waren blijkbaar geen probleem voor de Japanse maatschappij en de bijhorende ojime accentueert vaak nog de seksuele lading, met in dit voorbeeld een fallische vorm met op de schacht een duidelijke vulva (afb. 9 pag 21).

Verbonden in één object met twee afzonderlijk te onderscheiden elementen

Een tweede vorm waarbij vrouwelijk en mannelijk verbonden zijn, bestaat uit één object met twee afzonderlijke elementen die niet gescheiden kunnen worden. Verschillende voorbeelden hiervan zijn te vinden bij de Newar, oorspronkelijk afkomstig uit de Kathmandu-vallei in

15 Ivoeren ritueel object met een mannelijke en vrouwelijke zijde in Januspositie. Hierboven de mannelijke kant, op pagina 23 de vrouwelijke zijde. (Lega, DRC)

Nepal. Binnen de Newar cultuur bestaan complexe rituelen rondom verloving en huwelijk. Een belangrijk element hierbij is een monoxylisch (uit één stuk hout) gesculpteerd geschenk, dat bestaat uit een combinatie van een vulva die geperforeerd wordt door een forse fallus en waarbij de fallus niet verwijderd kan worden (afb. 10). Deze geschenken zijn meestal van hout, maar in Bhutan zijn ook vergelijkbare exemplaren van koper in gebruik (afb. 11). Deze objecten werden door de ouders van de bruid geschonken aan het jonge koppel en met veel respect in het centrum van het huis bewaard.

Als een duo met vergelijkbare stijl en identiteit

Ook objecten bestaande uit een afzonderlijk vrouwelijk en mannelijk element in vergelijkbare stijl en op één of andere manier met elkaar verbonden, vinden we in verschillende delen van de wereld o.a. bij de Lega (afb. 12). Ook op Timor

14. Houten talisman met fallus en vulva verbonden met een touw (Lega, DRC).

17. Complementair houten mannelijk en vrouwelijk genitaal, gedecoreerd met mensenhaar (Makonde, Tanzania/Mozambique)

16. Afzonderlijke ivoren rituele objecten met mannelijke en vrouwelijke voorstelling (Lega, DRC)

wordt dit soort combinatiesculpturen vervaardigd (afb. 13). In beide gevallen zijn deze objecten beladen met symboliek gerelateerd aan verbondenheid en trouw. Zij drukken tevens de verwachting van vruchtbaarheid uit en worden geschonken aan aanstaande huwelijkskandidaten.

Een dergelijke symboliek is ook aanwezig bij de talisman die door de traditionele genezer van de Lega gebruikt wordt in geval van het uitblijven van een zwangerschap (afb. 14). Een eenvoudig touw verbindt het vrouwelijk en het mannelijk element om de band tussen beide te versterken. Bij de Lega is deze gecombineerde symboliek heel frequent aanwezig en kan gecombineerd in één object voorgesteld worden (afb. 15), maar ook als afzonderlijke objecten met een vergelijkbare stijl (afb. 16).

Bij de Makonde, een etnische groep uit Tanzania en Noord-Mozambique, zijn de rituelen in verband met vruchtbaarheid zeer manifest aanwezig en objecten die

15. De vrouwelijke zijde van het ivoren ritueel object met een mannelijke zijde in Januspositie.

bij deze cultus gebruikt worden zijn zeer belangrijk (afb. 17).

Duidelijke vrouwelijke en mannelijke symboliek is aanwezig bij de huwelijkschalen, die bij de Monpa (Noord-India) gebruikt worden (afb. 18). Dergelijke schalen worden tijdens het huwelijksritueel aan de jonggehuwden gegeven om hen een gelukkig en vruchtbaar huwelijk te garanderen. In Bhutan bestaat een vergelijkbaar gebruik waarbij een set van twee houten sculpturen gegeven wordt tijdens het huwelijksritueel.

Echter ook buiten de rituele context wordt de typische vrouwelijke en mannelijke symboliek gebruikt als 'erotische' decoratie bij alledaagse gebruiksvoorwerpen. Een fraai voorbeeld hiervan is een 19-eeuws Japans parfumesje uit de Edo periode (afb. 19). Op de voorkant van de parfumhouder is een vulva afgebeeld met een ronde opening die een stamper kan ontvangen, die de vorm heeft van een fallus en waarmee het

18. Houten schalen met een vulva (boven) en een mannelijk genitaal (onder). (Monpa, India)

19. Parfumflesje (vrouwelijk element) en dop (mannelijk element). (Japan)

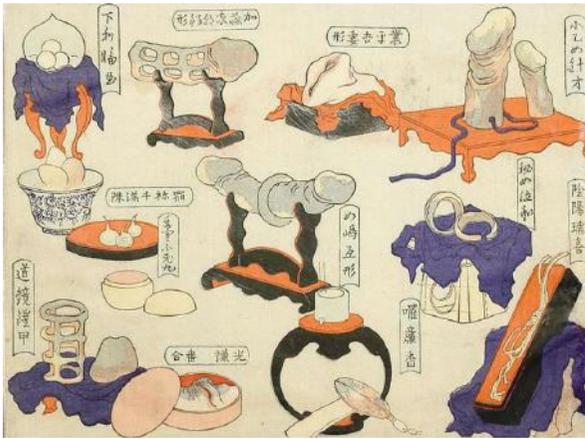
20. Houten ryochidori met twee fallische uiteinden (Japan)

Vierkanten schaamdoeken bij rituele dansen

Bij een aantal Afrikaanse volken wordt een cache-seks (schaamlapje) gemaakt met specifieke vrouwelijke en/of mannelijk elementen. Fraai zijn de textiele vierkante schaamdoeken van de Tabwa (NO Zambia en ZW DRC).

Deze worden door vrouwen en mannen gebruikt bij rituele dansen om hun genitale regio enerzijds te bedekken, maar anderzijds ook te accentueren.

21 en 22. Japanse erotische houtdrukken (shunga) met afbeelding van een ryochidori (Japan)

23. Koperen pseudofallus. Met dit attriboot willen de vrouwen aandacht van de man trekken (Kapsiki, Kameroen/ Nigeria)

parfum kan aangebracht worden. Uit Japan zijn echter nog meer voorwerpen bekend die vrouwelijke en mannelijke elementen verenigen. Een fraai voorbeeld is de *ryochidori* (dubbeldildo), die gebruikt werd in het kader van een lesbische dan wel vrouw-vrouw relatie (afb. 20). Dit houten object is ook afgebeeld op de *shunga* (houtdrukken met erotische thema) (afb. 21 en 212).

Objecten die gebruikt worden in een transgender imitatie of in een vrouw-man/man-vrouw rollenspel

Een laatste categorie objecten met mannelijke en vrouwelijke symboliek wordt gebruikt bij transgender-imitatie. De vrouwen van de Kapsiki, een volk dat leeft aan beide zijden van de grens tussen Kameroen en Nigeria, binden een imitatie fallus voor die bestaat uit een koperen skelet versierd met touw (afb. 23). Met deze 'pseudofallus' willen zij de aandacht trekken van de man.

Uiteraard is er nog veel meer. Ik hoop dat deze voorbeelden een eerste beeld geven wat er zoal in verschillende culturen mogelijk is in het afbeelden van de man-vrouw dualiteit.

* Philip Van Kerrebroeck (urolmaas@hotmail.com) was tot voor kort hoogleraar aan de Universiteit Maastricht en tevens werkzaam als uroloog in het Maastricht UMC+.

Bronnen

- Danielou, A. (1995). *The phallus: Sacred Symbol of Male Creative Power*. Rochester: Inner Traditions
- Irigaray, L. (1974). *Speculum de l'autre femme*. Paris: Minit
- Freschi, R. (2017). *Himalayan Masks Lanfranchi Collection*. New York: Primedia
- Kann, P. (1996). *Erotische Kunst des alten Peru: Sinnlich-über- sinnlich*. Wien: Museum für Völkerkunde
- Schaedler, K.F. (2009). *Encyclopedia of African Art and Culture*. München: Panterra
- Tucci, G. (1962). *NEPAL - The Discovery of the Malla*. New-York: E.P. Dutton
- Van Kerrebroeck, Ph.E.V. (2016). *The human Penis: organ and instrument*. Maastricht